

Hargitai Henrik

Címkék idegen tájakon

Más égitestfelszínek helynevei
mint a gyarmatosítás kiterjesztésének eszközei

Absztrakt: A térképek elmaradhatatlan része a névrajz, amely az ábrázolt földrajzi felszín-darabot azonosítja, valamint kulturális és nyelvi térbe vetíti. A térkép tematikájától, nyelvtől, céljától függően ugyanaz a terület sokféle címkerendszert is viselhet. A jelen tanulmány a politikai vagy nemzeti szempontokól lehető legtávolabb eső toponimakorpuszt vizsgálja: a Naprendszer Földön kívüli bolygótestjeinek természetföldrajzi helyneveit, melyekről egy kutatókból álló nemzetközi bizottság dönt. Ez a névanyag már több mint négy évszázados múltra tekint vissza. Az űrkorszak beköszönte után jelentős átalakuláson ment keresztül, és az újabb névadási forradalom ezekben az években játszódik le, részben az amerikai politikai korrektség és dekolonizációs törekvések jegyében, részben az európai bolygó kutatási programok és a távol-keleti űrkutatás megerősödésével. A kutatók számára a planetáris nomenklátúra forrása a Nemzetközi Csillagászati Unió és az USA Geológiai Szolgálat által közösen fenntartott planetáris földrajzinévtár. Tanulmányom a névanyag elemzésével arról szól, hogy ebben a helynév korpuszban milyen nevek milyen formában jelennek meg, ez hogyan kapcsolódik az aktuális politikai-kulturális elvárásokhoz, és térképeken keresztül ezek a döntések hogyan befolyásolják más égitestekről és általában a bolygó kutatásról alkotott képünket. A vitaindító szándékkal is írt tanulmányban kitérek arra is, hogy az ezekről a nevekről hozott döntések mögötti belső vitákat rögzítő dokumentumok nem kutathatóak.

Kulcsszavak: bolygó felszíni nevezéktan, Naprendszer, bolygó felszín, térképészet, helynév, helynévtár

A földrajzi név

A névtanon belül a helynevekkel foglalkozó tudományágat helynévtannak (a nemzetközi szakirodalomban: toponimiának), a helynévanyag elemeit pedig toponimáknak nevezik. A helynév „nyelvi jel, amely egy térbeli helyet nevez meg (denotál), és szorosan kötődik ahhoz, ahogy az emberek konceptualizálják és megszervezik a teret” (Cacciafoco és Cavallar 2003). A földrajzi helynév tér-idő alakzat: az általa hivatkozott hely lehet pl. pontszerű, vonalas, szabálytalan, felszín alatti, űrbéli; elkülönült egységekből álló; a helynév által megnevezett dolog létezésének és a helynév aktív használatának van időbeli kiterjedése is.

A földrajzi nevek megfelelői idegen égitesteken hasonló funkciót töltenek be, mint a Földön. A holdrajzi (szelenográfiai), marsrajzi (areográfiai) megnevezés a 20. század végén még gyakoribb volt, az angol nyelvű szakirodalom inkább megkerüli a kérdést, és a *planetary surface feature name* szavak valamilyen kombinációját használják, esetleg hozzátéve, hogy az elnevezett képződményeket domborzatuk vagy fényességük (albedo) alapján azonosítják (*topographic feature names, albedo feature names*).

A bolygófelszíni helynevek általában egy tulajdonnévi és egy köznévi (kategória jelleget) tagból állnak, utóbbi jellege általában felszínalaktani, azaz a megjelenésén, formáján alapszik, és nem azon, hogy milyen folyamatban keletkezett vagy milyen anyagú (morfológiai és nem geológiai alapú). Egy helynév lehet „természetes” eredetű, amikor helybéli nyelvhasználóktól származik, vagy „mesterséges”, amikor „hatósági névmegállapítás” útján keletkezik. Utóbbi a 19. századtól terjedt el Európában (Mikešy 2006), és szinte kizárólagos a planetáris névanyagban, kivéve a leszállóhelyek környéki neveket, amelyeket az ott dolgozó űrhajósok és távmunkás terepi geológusok adnak, és általában informálisak maradnak. A Földön kívüli égitestek felszínén a helyneveket nagyjából száz éve a Nemzetközi Csillagászati Unió (IAU) kutatók egy csoportja által illetékesnek kinevezett bizottságai határozzák meg. A bolygókutató közösség ezt az illetékességet elfogadja, de jó néhány név van, mely „nem hivatalos” névként, és néhány, melyet kifejezetten a hivatalos névvel szemben használ a planetológus közösség.

A következő Földön kívüli bolygófelszíni névkategóriákat különíthetjük el: 1) a természetes, domborzat vagy felszínfényesség alapján elkülönített alakzatok vagy területek mesterséges helynevei; 2) a leszállóhelyek természetes eredetű helynevei; 3) az ún. „kísérőalakzatok” mesterséges nevei, melyek – a nevekkal való takarékoskodás jegyében – egy másik név egy betűvel történő kiegészítésével jönnek létre, és szerencsére csak a Holdra alkalmazzák kényszerből, mivel itt nagyon sok, csak kráterekkel jellemezhető felszíndarab van. Az 1–2. kategórián belül léteznek hivatalos és nem hivatalos (informális) elnevezések.

A földrajzi nevek jellege

A földrajzi nevek és az ezt megjelenítő térképi névrajz a nemzeti emlékezetpolitika aktív eszköze. A helységnevek és egyes tájnevek a nyelv legősibb emlékezetének részei, az utcanevek viszont a mindenkori hatalom szabad prédája. A helyneveket minduntalan

emlegetjük, a gyakori ismétléssel ismerőssé válnak az ezáltal (is) kanonizált személyek, események, fogalmak megnevezései, és így megkérdőjelezhetetlen lesz fontosságuk, legalábbis az ebbe születő generációk számára. Mint Azaryahu (2009) írja, a megemlékező nevekkel a történelem „szemiotikai valósággá” válik és a használók közös kulturális mezőjének része lesz, még akkor is, ha ezekről egy szűk bizottság döntött. A megemlékezés hasonló politikai eszköze az intézménynevek, például iskolák elnevezései (Rusu 2019). Memóriánkon túl ennek az emlékezetnek a hordozói a térképek, különösen a nevek referenciájaként szolgáló hivatalos névtárak térképmellékletei.

A földrajzi nevek funkciójukat tekintve *címkék*. Ha volt is eredeti jelentésük, az pl. Ormeling (2003) szerint funkciójukat tekintve lényegtelen. Erre Amsterdam példáját hozza (eredeti jelentése: az Amstel gátja). A helynevek a gyakorlatban egy meghatározott alakú és méretű felszindarab nyelvi azonosítását szolgálják, függetlenül etimológiai eredetüktől. Ám ha a helynevek valóban csak azonosító címkék lennének, akkor nem fordítanánk Sziklás-hegységnek a Rocky Mountaint, és nem tekintenénk a helyneveket a helytörténet szerves részének. A címkeség távolról sem jelent semlegességet vagy történelmen kívüliséget. Más égitesteknek helytörténete egyelőre – a leszállóhelyeket leszámítva – nincs, legfeljebb kutatástörténete.

A legtöbb planetáris térkép jórészt értelmezhetetlen a nagyközönség számára. Ennek oka, hogy a kutatók által publikált bolygótérképek jó része „értelmezetlen” adat: fotó vagy magassági adat, míg a földi térképek feldolgozott, *értelmezett* adatokból síkrajz-rétegeiből épülnek föl, melyek szimbolikáját már a közoktatásban megismerjük. Egy adataalapú térképen azonban épp a helynevek lennének a fő fogódzók, melyek nemcsak azonosítják a helyet, és segítenek annak nyelvi kifejezésében, de köznévi tagjokkal (pl. -hegy) utalnak is a felszínforma-típusra. Ha ez az elem átláthatatlan (pl. nyelvileg, mint ahogy a bolygófelszíneken a köznévi tagok latin nyelvűek), a névanyag nem segíti, hanem csak még távolabbvá teszi a hely megérthetőségét, hasonlóan egy nevekkel megírt földi műholdfotóhoz (Hargitai 2012; Dalton et al. 2016). A kritikai adatkutatás hangsúlyozza, hogy a térinformatikai rendszerekben megjelenő adatok csak akkor értelmezhetőek, ha az adatokat kontextusba helyezik, tegyék ezt akár grafikai, akár nyelvi elemekkel (Dalton et al. 2015; Taylor 2015). Idegen égitestek esetén különösen szükséges, hogy a térképre vitt adatok kontextualizálva legyenek.

Planetáris névrajztörténet

A földi gyakorlatban a földrajzi nevek a nyelvhez, a népmozgásokhoz, a politikai változásokhoz igazodva az elnevezett alakzaténál általában rövidebb élettartamúak, nemritkán megváltoznak. Így jól látható, hogy jobban kötődnek a kulturális, szellemi élethez, mint a tárgyi valósághoz. Még a hegyek neve, sőt felosztása is változik. A planetáris névanyagban az ilyen változások egyelőre nem jelentősek. Az új nevek adásának megközelítésében azonban lényeges változások voltak és vannak.

A 20. század elejéig a megfigyelő csillagászok maguk adták a helyneveket; az IAU 1919-ben kezdett bele az áttekinthetetlenül váló névanyag szabványosításába, 1935-ben adta ki az első, rendszerezett holdi névtárat (Blagg és Müller 1935), és innentől az IAU

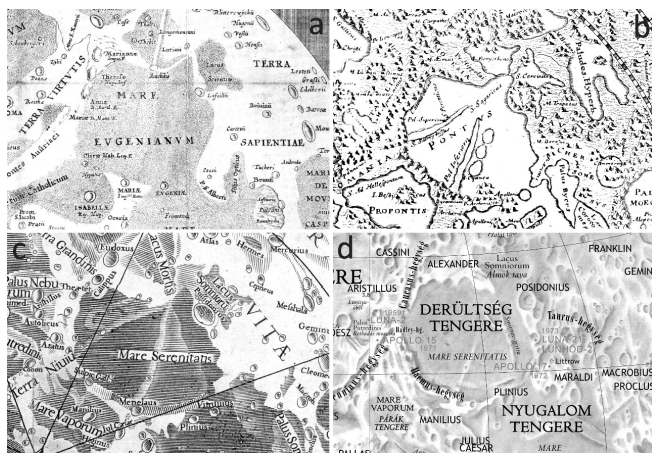
megfelelő bizottságainak döntési jogköre a nevek első meghatározása vagy a kutatók által javasolt nevek „hivatalos” használatának engedélyezése.

A bolygófelszíni névanyag jellege sokféle elgondoláson alapulhat. Idővel a különböző korok különféle szempontokat adnak hozzá a korábbi névanyaghoz, és vesznek el belőle. A Hold első három névanyaga (1. ábra) mindjárt háromféle megközelítésre példát ad, ami a 17. századi európai névadási elképzeléseket tükrözi: az egyik a ma is létező névanyag alapja (Grimaldi és Riccioli 1651), mely a múlt tudósai és elvont, általában időjárásai fogalmak köré csoportosul: megemlékező és asszociatív nevekről van szó: a Holdról úgy tartották, hogy a hajnali párát, időjárást képes befolyásolni. A másik (Langren 1645) szintén megemlékező, de tudósok helyett kortárs uralkodókra és katolikus szentekre fókuszál, Langrenus szponzora ugyanis a spanyol–németalföldi király, IV. Fülöp volt. A francia forradalom előtti Párizsban az utcák – Langrenus holdi neveihez hasonlóan – a királyi udvarhoz vagy katolikus szentekhez kapcsolódtak (Ferguson 1988, 390, idézi Azaryahu 2009). A 19. századi Berlinben az utcátáblákon (is) uralkodó udvarhoz a hadsereg prominens vezetői is hozzáadódtak (Katzur 1968, 5, idézi Azaryahu 2009). Az ilyen mesterséges nevek azonban nem lehetnek hosszú életűek. A náci rendszer éppúgy aktuálpolitikai alapon nevezte át az utcákat, mint a kommunista vagy a mai magyar rezsim.

A harmadik kiinduló térkép Heveliusé (Höwelcke 1647), aki Földközi-tenger környéki földrajzi neveket helyez a Holdra, megtartva egymáshoz képesti helyzetüket, arra az ókori elképzelésre alapozva, hogy a Hold foltjai a Föld képét tükrözik vissza.

Mindhárom csillagász a tenger/szárazföld (mare/terra) dichotómia köré szervezte névanyagát, aminek az alapja a korabeli elképzelés, miszerint a Hold sötét foltjai tengerek. Viszont a tenger, a tükör és a pára mind olyan jellemzők, melyeket a 17. század tudósai már inkább hagyománytiszteltből, mint tudományos tényként alkalmaztak.

1. ábra. A Derütség tengere és környéke a „három első” Hold-térképen és egy magyar térképen. a) Langrenus 1645 (a Derütség tengere neve itt: Mare Eugeniandum); b) Hevelius 1647 (Pontus Euxinus); c) Riccioli–Grimaldi 1651 (Mare Serenitatis); d) Hargitai (2018, szerk.), ELTE TTK Koszmikus Anyagokat Vizsgáló Űrkutató Csoport

Forrás: Langren (1645); Höwelcke (1647); Grimaldi és Riccioli (1651); Hargitai (2008)

A kezdeti három modellből Riccioli névanyaga terjedt el, Langrenus politikailag motivált nevei kifejezetten tiltólistára kerültek, Hevelius földi helyneveket tükröző névanyag-konceptiója pedig az 1970-es évektől került használatba, a Mars új nevekkel történő benépesítésekor. Mindezekhez járult az itáliai Giovanni Schiaparelli 19. századi marsi névanyaga, mely az égen már amúgy is főszereplő – és olasz lévén általa is természetes módon jól ismert – ókori mitológiát vonta be a marsi felszín foltjainak általa teljes rendszerként felépített névanyagába. Ez egyrészt ősi jelleget adott a többi égitestnek, mintha a mitológia mély kútjába látnánk felszínükön, másrészt az égi-mitológiai-szellemi világot rávetítette a földi-tájképi-anyagi felszínre. A későbbiekben ezekhez a névtípusokhoz már csak néhány új adódott, pl. irodalmi fikciós nevek és keresztnevek. Volt egy elvetélt elképzelés madárnevek alkalmazásáról is (Pike 1976).

A vallási, katonai és politikai forrású neveket „preventíve” kifejezetten megtiltotta az IAU, pedig mind a szovjet, mind az amerikai szokások szerint elfogadott a politikusok térképre emelése (pl. Leningrád, Washington). A politikusok kizárása a névtérből egyrészt politikai döntés: talán a hidegháborús időkben jobbnak látták tartózkodni attól, hogy a másik oldalnak vörös posztót mutassanak efféle nevekkkel, másrészt gyakorlati, ismervén a Sztálingrádok (vagy ókori Alexandriák) rövid életét: politikailag terhelt nevek bevonásával elkerülhetetlen volna a nevek gyakori cseréje. Az efféle megemlékező névadásnak az újonnan alapított városok nevein túl nálunk is aktív példái az utcanevek. Vuolteenaho és Ainaiala (2009) nyelvítáj-alakításról ír Stockholm esetében. Itt az utcanevek motívumai között szerepelnek hazafias és történeti, skandináv mitológiai nevek, a városkörnyéki híres helyek, híres svéd írók és mérnökök nevei.

Vuolteenaho és Ainaiala (2009) a városi névtáj vagy névtér neoliberalizációjáról/amerikanizációjáról számolnak be: a névtájképet kereskedelmileg vonzó szomszédságnevekkel szórták tele a lakóparkok „névtervezői” (a gyakorlat már Grönland elnevezése óta ismert). A magyar gyakorlat: A „közterületek elnevezésének lehetőleg a közvetlen környezet hagyományait, sajátosságait kell tükröznie, vagy a helyhez kötődő személyekkel kell kapcsolatosnak lennie” (303/2007. (XI. 14.) Korm. rendelet). A planetáris helynevek használhatóak volnának – nem a hely, hanem általában a bolygótudomány marketingjére is. A Plútó égitestpárja, a Charon esetében ez a szándék azonban egyelőre elbukni látszik. Itt az IAU-rábólintás híján már idén kilencedik éve (2015 óta) csak nemhivatalosan használhatóak azok a „fikciós utazók és felfedezők” téma alapján az első Charon-térképen megjelenő kráternevek, melyeket népszerű fantasztikus filmek vagy könyvek szereplőiről neveztek el. A késlekedést talán a szerzői jogok rendezetlensége okozza.

A 20. századi névadás központi gondolata az volt, hogy az egyes csillagászok a saját kultúrájuk nagyjainak állítsanak névemlékműveket, így teremtve egy soknemzetiségű névkorpuszt. Jelentős változás volt a nemzetköziség másféle elképzelésének gondolata 1973-ban, amikor a teljes Mars bolygót „üres lappal” lehetett nevekkkel betelepíteni. Carl Sagan vetette fel először, hogy a marsi folyókat a Mars bolygó különféle nyelvű megfelelőiről nevezzék el (ez 1973-ban történt meg, WGPSN 2025). Itt európai nyelvek nyilván nem nagyon jöhettek számításba, így kerültek nem úrkutató, nem óvilági kultúrák szavai a Mars első térképeire. 2014-ben az IAU névadási alapszabályaihoz befűztek egy plusz mondatot, mely szerint az etnikum, ország és gender szerinti diverzitást egy égitest térképén belül is megjeleníteni próbálják, ahol lehetséges (USGS Astrogeology Science Center 2014) –

a gender kiegyenlítetttsége mint szempont itt jelent meg először (Lennox 2023), és már valahol a felszínnek marketingjére utal, amennyiben a cél, hogy már egy térképen/területen is „mindenki” egyformán találjon kapcsolódási pontokat (pl. a Vénuszon eddig csak női nevek voltak, máshol viszont alig).

Jog a saját nyelv használatához

Nyelv nélkül, nyelven kívül nincsenek helynevek. A planetáris helynevek bármely nyelv részei lehetnek, de akárhogy is, mindig egy nyelv elemeként szólnak meg. A földrajzi nevek sokszor szinkron létező soknyelvű környezetben élnek. Miközben minden nép a maga neveit használhatja, hivatalosan sokszor csak egy forma elfogadott. Az ilyen standard névhasználat elősegítése a célja az ENSZ Földrajzi Névi Szakértői Csoportjának (United Nations Group of Experts on Geographical Names). A latin ábécét használó nemzetközi forma a nem latin írásrendszert használó népek helyneveinél sokszor nem írható át egyértelműen (visszaállíthatóan), különösen a kínai írásjelek esetén. Egy GIS alapú informatikai rendszer megadhatja a felhasználónak a döntést, hogy a maga írásrendszerében vagy nyelvén jelenítse meg a neveket, de nyilván csak ha ezeket az adatokat tartalmazza és képes dinamikusan megjeleníteni (Bishop et al. 2015).

A nemzetközi (latin) formának is lehetnek magyar megfelelői. Ezeknek javaslatom szerint egyenrangúnak kellene lennie az IAU-változattal, ha valóban úgy gondoljuk, hogy a nyelvek egyenrangúak. Ilyet kollégáimmal együtt készítettünk is (Hargitai et al. 2009; Hargitai 2010), és az ENSZ javaslata alapján standardizálni szerettük volna. Az általunk javasolt magyar alak érthetővé teszi a földrajzi alakzat típusát, míg a meghagyott tulajdonnévi alak megtartja az elidegenítő jelleget. Beadványunkat a magyar Földrajzinév-bizottság illetékeség hiányára hivatkozva elutasította, úgy értelmezve önmagukat, hogy nem a magyar nyelvű, hanem magyarországi földrajzi nevek bizottsága volnának; holott 2001-ben még a „bizottság elfogad[t]a a tengerfenék-domborzati fogalmak magyar megfelelőire tett javaslatot” (FNB 38/385 döntés, 2001.03.28.), és a szintén Magyarországon kívül fekvő bolygónevekről vagy a Föld domborzati alakzatairól adtak állásfoglalást érettségizők számára (igaz, a bolygóföldrajzi nevek nincsenek a tananyagban). Így a népszerűsítő sajtó az amúgy egy alakot preferáló helyesírási rendszerünkben egységes iránymutatás nélkül használhatja az angol változatokat vagy az újságírók/fordítórobotok egyéni leleményeit.

A helyről való kommunikációban fontos, hogy a helynevet ki is tudjuk mondani. Az a jog nem vitatható el, hogy minden nép képes legyen saját nyelvén legalább kimondani az adott nevet. Az eredeti alak fonetikus átírását azonban az IAU nem adja meg a névanyagban, ellentétben sok világtalasszal (Ormeling 2003), így nincs információ arról, hogy a bármely beszélő számára sokféle egzotikus eredeti nyelven hogyan ejtik az adott szót, nevet. Az IAU még 1970-ben tervezett fonetikus átírásokat kiadni a nevekhez (IAU 1970: 142), de ez elmaradt, és végül nincs kiejtéssel kapcsolatos publikált véleménye, és nem is közöl ilyen adatot. A latin alakok (középkori, feltételezett) kiejtéséről kísérletképp készítettünk egy hangos szótárat (Hargitai és Kereszturi 2010), ami egy fonetikus információt elérhetővé tevő adatbázis mintája lehetne.

Hogy működik a névadás más égitestfelszínen?

Az IAU szerint azért szükséges neveket adni a bolygófelszíni alakzatoknak, hogy ez – a koordinátákkal történő azonosítással szemben – segítse a felszíni alakzatokról való nyelvi kommunikációt. Kiemelik, hogy a megemlékezés önmagában nem célja egy alakzat elnevezésének (USGS 2014). Új felfedezések esetén az adott felfedezést lehetővé tevő űrszondát üzemeltető kutatócsoporttól indul a név útja; „megengedett”, hogy egy leszálló űrszonda kutatói a nemzetközi etnikai sokszínűség elvének betartása nélkül nevezzenek el felszíni alakzatokat a leszállóhely környékén. Így született pl. sok új kínai név a Marson, a névtájban (namespace) kínai területté kisajátítva a Mars egy szeletét. Később akkor születhetnek nevek, ha egy terület kutatójának egy szakcikk írásakor van „szüksége” egy névre – bár számokkal vagy koordinátával is lehet bármely helyet megjelölni, mint ezt sokan teszik is; és mindenkinek joga van „informális” neveket adni, bejelentés nélkül. Talán pontosabb azt mondani, hogy a hivatalos névadás elindításához az kell, hogy a kutatónak legyen igénye egy új név használatára és arra, hogy a „keresztstülője” legyen. Ez a gyakorlatban azt is jelentheti, hogy egy ismert kutató halála után a moratórium lejártával, három évvel később, kollégái javasolják, hogy neve kerüljön fel valamelyik térképre; ezt megindokolhatják azzal, hogy egy konkrét kutatáshoz feltétlen szükség van egy alakzat ilyen elnevezésére.

Nyilvánvalóan megkönnyíti a földrajzi területekről szóló tudományos és tudománynépszerűsítő kommunikációt, ha a helyeknek nevük van („12. sz. névtelen kráter” kifejezés helyett, ami egyébként szintén gyakorlat). Ez egyben azt is jelenti, hogy a területen bizonyos szerkezetekre irányítja rá a figyelmet (arra, amit elneveznek), míg más szerkezeteket és területeket a névtelenség „homályában” hagy.

Bármely bolygókutató javasolhat helynevet, vagy névjavaslat nélkül is beadhat kérvényt az alakzat elnevezésére. Az IAU-ban először az égitesthez köthető feladatcsoporthoz, innen a fő munkacsoporthoz kerül az ügy. A feladatcsoportokban az adott égitestet kutató szakemberek vannak, a munkacsoportban pedig a bizottság két szervezetének reprezentatív szakemberei (IAU kisbolygónév-csoport és USGS) és bolygókutatók, korábban csillagászok is. Az IAU figyelembe veszi, ha valaki konkrét nevet javasol, de „a végső döntés az IAU felelőssége” – írják (USGS Astrogeology Science Center 2025). Az IAU bizottsága elfogadhatja a javaslatot vagy más nevet is választhat, indoklás nélkül saját „zsákjából” előhúzza egy nevet. A neveket azonban csak egy korábban meghatározott témán belül választhatják (pl. tűzistenek), mely téma valamilyen módon kötődhet az égitest jellegéhez vagy annak nevéhez. Sem az eredeti javaslatnak nem lesz nyilvánosan elérhető nyoma, sem annak, ha az IAU megváltoztatta a javaslatot. Indoklás sosem történik. Hivatalból azonban minden névhez meg van adva egy forrás – általában könyv, cikk, amely igazolja a név létezését. De ez nem a név története, csak igazolása.

Az indoklás nélküli határozathozatal jellegzetes autoriter érvelés, idegen a kutatói közegetől. A módszer a természettudományos oktatásnak is gyakori alapelve: a diákok az ismereteket mint kész végeredményt ismerik meg, miközben a tudományos gondolkodás valójában a végeredményhez való eljutás megismerésével sajátítható el (Sykes 2023). Az IAU által publikált jelentések és adatbázisok nem tartalmazzák az új nevek – ezen a ponton még jól azonosítható – történetét és létrejöttének indoklását. Márpedig kultúránk,

gondolkodásunk történetekből épül fel. Az adatok, végeredmények kontextusát az oda vezető út ismerete adná, ami különösen azért érdekes, mert a nevek valamilyen módon mindig kapcsolódnak az adott terület megismerésének történetéhez. Ez a titkosított belső levelezésből volna megismerhető. A nevek születésének története – egy törvény megszavazásának dokumentálásához hasonlóan – a személyes felelősséget is tükrözi. Egy másik folyamatban a NASA nyilvánosan közölte úrszondái névadóinak neveit –, akik – marketingcéllal – főleg általános iskolás gyerekek voltak (NASA 2019; 2020; JPL 2003). Nevük mellett a sajtóban még fotójuk is megjelent, míg a felszíni alakzatok neveit adó felnőtt kutatók nem azonosíthatóak.

Perono Cacciafoco és Cavallar (2023) egy strukturált módszertant dolgozott ki a helynevek tanulmányozásához. A helynévhez kapcsolódó adatok: mi az alakzat jellege, hol van, mikor született, mit jelent, milyen nyelven van, ki nevezte el, és miért épp ezt a nevet kapta a hely? Utóbbi két metaadat a planetológiai neveknél 1919-ig állapítható meg, mielőtt az IAU-hoz került ez a döntés.

Őt magyar település lakói említhetnék büszkén, hogy városukról (ill. nevééről) krátert neveztek el a Marson, de a valóságban a városi honlapok közül csak az egrin van erről említés, ott is csak a német és angol változatban. Ugyanakkor a büszkeség hiánya jogos: miért lennének büszkéek valamire, amiben nincs részük? A publikus adatokból nem derül ki, miért épp ezeket a városokat választotta az IAU illetékes bizottsága, és nem másokat. A javaslatokat tartalmazó levelezés, dokumentumok titkosak. A kérdés nem akadémikus, mert ahogy a földrajzi nevek eredetének története is szellemi kulturális örökségünk része, úgy a bolygófelszíni nevéké is az, és épp ezek a történetek kapcsolnák az élő emberi kultúrához az idegen felszínarabokat.

Reprezentáció – semmit rólunk nélkülünk?

A névadás kategóriáin túl meghatározhatjuk a történetileg változó reprezentáció jellegét. A hagyományos névanyag első korszaka európai központú. A földrajzi felfedezések hagyományai alapján az elnevezésre az jogosult, aki fölfedezte az adott felszínt. Így a Hold teljes látható oldalát azok a 17. századi csillagászok nevezték végig, akik először figyelték meg a Holdat távcsővel. Hasonlóképp, a túloldalon minden általuk azonosított alakzatot az azt először lefényképező szovjet kutatók nevezhettek el. Ezt az elvet csak ma érik kihívások az USA kutatói részéről. Ők már az 1970-es években „mértékletességet” tanúsítottak, mert bevezették azt az elvet, hogy a névanyag ne csak a felfedezőket reprezentálja, hanem az egész Föld népeit.

Az „úrutazó nemzetek” (space-faring nations), azaz szovjet és amerikai bizottsági tagok sajátjukon kívül más országokból is javasolhattak neveket, amiket a saját politikai táborukban levő népekből vettek (így jutottak „amerikás” magyarok és baráti szovjet javaslatra is magyar nevek más égitestekre). A válogatás és a döntés egy szűk, nemzetközi csoporté, akik lexikonok alapján válogatták a neveket, sokszor a kutatóintézetben dolgozó könyvtáros kollégák támogatásával. A szovjet kollégák nemzetköziesítési igyekezte nyomán egy szovjet enciklopédia dobta ki a magyar Szél-Anyát („Hungarian wind mother”) egy olyan kategóriába, ahol „égitestnőket” kerestek a Vénuszon (eredetileg Sel-Anya,

a cirill és latin betűk átírási kavardása miatt; a felszíninformát később átsorolták másho-
va [Dorsa helyett Linea], így most már a „háború istennői” között szerepel). 2023-ban
az amerikai kollégák voltak hasonlóan aktívak: ekkor került a Vénusz-térképre egy ka-
liforniai kiadású enciklopédia alapján a magyar Firtos Mons név; magyarázata az IAU
adatbázisban: „Feledésbe merült magyar istennő (Hungarian diminished goddess),
a jótündérek királynője”. Firtos ugyan szerepel az erdélyi Firtos várrom eredetmondájában
Kővári László (1852) nyomán Ipolyi Arnoldnál (1854) jótündér-névként, Orbán Balázs
(1868) viszont már csak egy névtelen „tündérről” hallott a helyiektől beszélni, aki Firtos
várában egy legényt fogva tartott, majd megvakított (mint – jótündér...). „Szél-anyát”
Gaal György német nyelvű munkájára (Gaal 1822) hivatkozva említi Ipolyi, de nem tu-
lajdonnévként, hanem mint szélanyát, akivel fiai, a szelek laknak. Gaal gót betűs könyvét
fellapozva aztán már „szélanyát” sem igazán találunk: egy bizonyos Sándorról szóló mese
van ott, aki egy hegy tetején egy kék kunyhóban idős anyókat (általítes Mutterchen) talál,
akinek a fiai a szelek. Az IAU szerint ez a Szél-Anya és Firtos lennének a magyar mitoló-
giai fő istennői.

Milyen kultúrát, etnikumot reprezentál tehát ez a két név? Vajon „mi” (magyarok?, szé-
kelyek?, a „nép”?, a néprajzkutatók?) őket neveztük volna a vénuszi névtárba? Talán igen;
talán nem. A Merkúron van Petőfi, és utcaneveink között is elég gyakori ahhoz, hogy őt a
magyar kultúra reprezentánsának tartsuk. A planetáris módszer hasonlít a néprajzi „land
rover kutatások”-hoz (Dalton et al. 2016), ahol a néprajzos gyors látogatás után egy ho-
telszobában bontja ki terepi adatait, az általa reprezentált közösség képviselői nélkül. Itt
legfeljebb a tanszéki könyvtár pultjáiig jutnak el a bolygónévbizottság tagjai.

Szabály, hogy a nevekhez minden alkalommal hiteles referenciát (authoritative
reference) kell megadni a név javaslójának. Az 1970–80-as években azonban a bizottsá-
gi tagok még kézzel rajzolt térképeket és listákat adtak le, ezekhez a nevekhez nincs más
referencia, mint ezek a kéziratos listák – így mégis megismerhetjük ezen nevek javaslójá-
nak a nevét, mert valamit oda kellett írni a forráshoz. A referenciák listájában található jó
néhány website, a munkacsoport tagjainak „személyes közlése”, magánlevele vagy általuk
készített lista is (mint hiteles hivatkozás); de van indián törzstől érkező email is. A bi-
zottság összes „hitelesnek” tartott referenciája angol nyelvű, kivétel nélkül: amit az angol
nyelvű irodalom nem tartalmaz, nem létezik a nemzetközi bizottság számára, így Gaalt
sem olvashatták.

Az IAU/USGS nem vonja be azon – USA-n kívüli – csoportok képviselőit, akiknek a
nevében döntenek névanyaguk felhasználásáról. A kulturális kisajátítás elvének hazájá-
ban ez meglepőnek tűnik. A kritikai adatkutatás is rossz gyakorlatként említi, hogy a big
data előállítói és azok, akiket ezek az adatok reprezentálnak, sokszor egymással nem kom-
munikáló csoportok. Az IAU-nak nincs erőforrása a jelenleginél nagyobb, bonyolultabb
névadói rendszert megszervezni, üzemeltetni.

Javaslatom, hogy a névanyagunk az emberiséget úgy kellene reprezentálnia, hogy a
nem úrkutató csoportok semmivel se legyenek kevésbé reprezentálva, mint a nagy gaz-
dasági erejű ún. „úrutazó nemzetek”; másrészt, hogy a nevekről való döntést ne egy felet-
tük, nevükben, helyettük döntő bizottság tagjai, hanem az adott népek képviselői hozzák
meg. Az IAU döntéshozatali folyamata tulajdonképpen a kolonialista mechanizmusnak
felel meg, ahol a megfelelő kvótákat felülről töltik fel. Ugyanakkor kétségtelen, hogy a

„népek képviselői” kiválasztásának a kérdése meglehetősen bonyolult: ki jogosult egy nép, nemzet, nyelv, etnikum képviselőjére? Milyen alapon választható ki, hogy egy csoportot milyen nevek képviseljenek? Esetleg a leggyakoribb utcanevék? Szavazás? Szakértők felkérése? Kérdés továbbá a reprezentáció: mire nézve osztanánk be csoportokba az emberiséget? Etnikumokra? Gender alapon (Lennox 2023)? Lévén, hogy az elismert tudósok között a 19. századig kevés nő volt, a női nevek aránya nagyon alacsony. A Vénusz neveit – hagyomány és döntés alapon – csak nőkről kapják. Így azonban a nők karanténba kerültek egyetlen égitesten. A genderről szólva: hogyan legyen az LMBTQ-közösség képviselve? Miért nem pl. szakmák szerinti a reprezentációs elv csoportosítása? Miért nem voltak az 50-es években szovjet javaslatok sztahanovisták, azaz a dolgozó nép holdi képviselőjére? Olimpiai győztes sportolók? Vagy vessük el a megemlékezésjellegű, és más irányokat keressünk a felszíni címkek kiválasztására, mint pl. a Merkúrra javasolt és elvetett madárnevek (miközben Amerikában a madarakat is átnevezik, dekolonizációs alapon)? A „dolgozó nép” képviselője azért is fontos, hogy valóban mindenki találjon egy kapcsolódási pontot az égitesteken, ne csak a bolygókutatók, a kutatók, az értelmiség. A teljes reprezentációt lehetővé tenné pl. a vénuszihoz hasonló, keresztnév alapú névadás, „minden” nyelvre kiterjedve, pl. kisebb kráterekhez vagy táj-területekhez rendelve (a roma etnikum most csak keresztnévvel képviselt), de nincs ilyen szándék. Etnikum- és földrajzsemleges nevek is segíthetik az azonosulást, mert azok senkit sem zárnak ki: jelenleg ilyenek a drágakőnevek egy kisbolygón, és ilyen volt a Riccioli–Grimaldi-féle időjárás alapú nagytájnevek a Holdon, melyek mindmáig a legismertebb Földön kívüli földrajzi elnevezések.

Az USA sok erőfeszítést tesz annak érdekében, hogy az amerikai őslakosokat aktívan bevonja a névadási folyamatba, például Hawaii esetében. Újabban egy olyan indián közösséget vontak be a névkeresésbe, amelyik az adott űrkutató csoporthoz közel él. Ez azonban nem növeli az országok szerinti reprezentativitást, csak az USA-beli kollégák lelkiismeretét szabadítja föl a kolonialista vád alól. Erre utal az a white paper, amit Tiscareno és mtsai (2021) – indián vezetők társszerzőként bevonásával, ami a szerzők neve utáni, tudományos közleményekben meglehetősen szokatlan törzsmegjelölésből derül ki – készítettek 2020-ban. Ebben három ajánlást fogalmaznak meg: 1) a planetáris kutatóknak meg kell kérdőjelezni a jogukat más égitestek alakzatainak elnevezésére, különösen, ha bennszülött kultúrákból veszik a neveket; 2) a bolygókutatók és a NASA építsenek ki közelebbi kapcsolatot a bennszülött közösségekkel, az egyenlőség és együttműködés elve alapján, és rakják le egy közösen készített planetáris névanyag alapjait; 3) az IAU és a NASA alkosson eljárásrendet a bennszülött közösségekkel a „kulturális tulajdonok” planetáris névanyagban történő felelős használatáról.

A kezdeményezés példaértékű, és követi a kor amerikai, a NASA-val mint állami szervezettel szemben támasztott elvárásait, de csak addig, amíg nem az USA-n kívülről olvassuk. A három alapelv egybecseng a kulturális kisajátítás tiltásának amerikai történelemben gyökerező elméletével. A három javaslat ugyanakkor úgy tekint a névanyagot, mintha az indiánokon és az amerikaiakon kívül más nép, nemzet nem is létezne (vagy a bolygókutatói közösség csak amerikaiakból állna). A kolonialista megközelítésből csak a saját – és csak a bennszülött – kisebbségeit veszi ki, ezzel egyfajta újnacionalista csapdába esik.

A névtár és a névtárosok

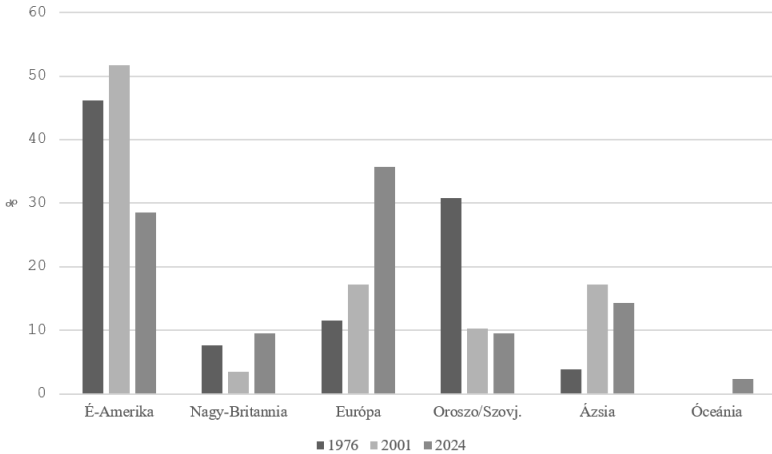
Érdemes az IAU gyakorlatát összevetni a magyar helynévadással, mert jól képviseli egy torz demokráciával jellemezhető ország alapvetően szakmaiságra épülő hatóságának gyakorlatát.

Az IAU feladata, hogy ha egy kutató elnevezésre javasol egy (általa vizsgált) alakzatot, akkor vagy nevet rendeljen hozzá, vagy a kutató konkrét névjavaslatait ellenőrizze; ha szükséges, akkor szakmailag javítsa, és rátegye a pecsétet. A hasonló, de „nemzeti” funkciójú magyar névbizottság nagyobb önállóságot ad a neveket javasoló közösségeknek: a köztérelnevezésekkel kapcsolatban az illetékes önkormányzat fogadja el, csak (lehetőleg) előtte kötelező kikérnie a bizottság véleményét. A bizottság dönt a többi név esetében (Földrajzinév-bizottság é. n.). A magyar névbizottság sajátossága, hogy tagjai többsége politikai megbízott, tudományos delegáltjai viszont nagyon széles diszciplínaspektrumot képviselnek. A 16 tagból 9 minisztériumi delegált. Az 5 tudományos delegált között van nyelvi, történettudományi, földtudományi és térképészeti szakértő. Ez a nevek jellege miatt megkövetelt interdiszciplináris háttér teljesen hiányzik az IAU-ból. Erre vonatkozóan az 1970-es években az ENSZ már tett hamvába holt kezdeményezéseket (United Nations 1970; 1971).

Az összes planetáris névbizottság 42 főjének összetétele 2024-ban: 26% USA-beli, 10% nagy-britanniai, japán, oroszországi, 7% svájci, németországi, 5% vatikáni, kínai, ukrainai és 2% franciaországi, finnországi, spanyolországi, új-zélandi, kanadai. Kontinensenként: 55% európai, 29% észak-amerikai, 14% ázsiai, 2% óceániai. Afrikai vagy dél-amerikai kutató nincs. A képviselet arányai sokkal inkább tűnnek az úrkutatás nemzeti finanszírozása alapján meghatározottnak, mint a nevekkal képviselt országok, népek alapján – pedig elméletileg az „emberiséget” képviselnék. Európa a második meghatározó súlyú (2. ábra), miközben a 20. század közepe óta sem finanszírozásban, sem eredményekben nem tekinthető a planetológiában domináns szereplőnek.

Az IAU névbizottsági tagok nem kis része emeritus vagy ahhoz hasonló státuszú kutató: a bizottságba jutni, úgy tűnik, egyfajta megtiszteltetés. Az 1976-os bizottsági tagokból 9-en (30%) még 2001-ben is tagok voltak (25 év után); az ekkori tagságból 2024-ben még 7-en tagok; az 1976-osok közül 2024-ben még ketten bizottsági tagok (48 év óta). A munkacsoportnak 1973 óta négy vezetője volt, átlag 13 év hivatali idővel. Ez tipikus akadémiai bizottsági dinamikát tükröz, ami az MTA-ban is ismerős: a fontosabb tagok élethosszig maradnak a bizottságban.

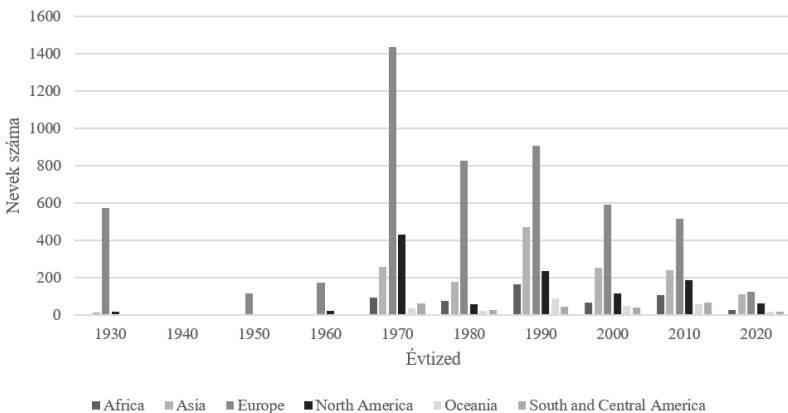
2. ábra. Az IAU WGPSN tagjai ország szerint, százalékban

Forrása: <https://planetarynames.wr.usgs.gov/Page/Members> és IAU Transactions 1976; 2001; 2024

A nevek eredetének „kontinense” és „etnikuma” szerepel az IAU adatbázisában. „Etnikumok” kategória alatt a névtárban 355 címke szerepel. A nevek magyarázata és annak rovatai ennél több népvét is azonosítanak, és egyes „etnikumok” csak földrajzi nevekhez kapcsolódnak (amerikai, latin), mások mitológiai karakterekhez (római, görög) vagy csak személyekhez (szovjet), és vannak aggregáló kategóriák (szibériai, szláv) is, az ezek alá tartozó népvét külön is előfordulnak. Vannak nevek, melyeket országnév (= „etnikum”), és vannak, amiket népvét (= szintén „etnikum”) jellemez. Az adatbázisból kihámozható, hogy eddig minden évtizedben a legtöbb új nevet európai etnikumhoz kapcsolva adták, de a 2020-as (csonka) évtizedben ez az előny szinte teljesen eltűnt, és Ázsiához hasonló lett (3. ábra).

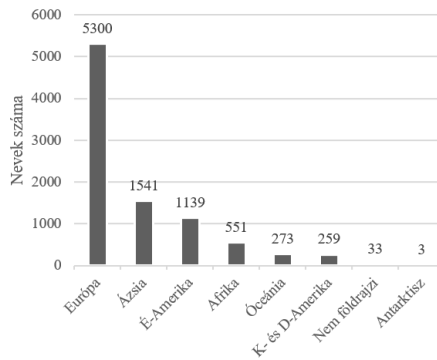
3. ábra. A nevek eredete kontinens szerint

Forrása: Gazetteer of Planetary Nomenclature. <https://planetarynames.wr.usgs.gov>

A teljes névanyagban az európai eredetű nevek „behozhatatlan” előnnyel rendelkeznek (4. ábra).

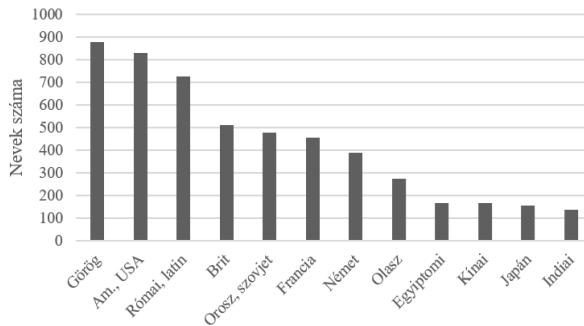
4. ábra. A nevek eredetének kontinensei

Forrása: Gazetteer of Planetary Nomenclature. <https://planetarynames.wr.usgs.gov>

Ezen belül az ókori civilizációk, valamint a csillagászatban korábban és az űrkutatásban később vezető országok szerepelnek (5. ábra).

5. ábra. Nevek száma „etnikum”-onként

Forrása: Gazetteer of Planetary Nomenclature <https://planetarynames.wr.usgs.gov>

Hogy mekkora arányban vannak jelen a Föld „összes” etnikumából népek az adatbázisban, azaz kik vannak és kik nincsenek reprezentálva a planetáris névanyagban, nehéz megbecsülni. Erre a szakirodalomban a legjobb közelítést a „hivatalos nemzetiségek száma” adja, mely országokra nézve létező és elérhető adat. Ennek alapján leválasztottam a nemzetek (országnevek) közül a nemzetiségeket (olyan etnikumok, amiket nem fed le az országnév) (1. táblázat). Egy, az „emberiséget” képviselő planetáris névanyagban nem lehet szempontja, hogy egy nemzetiség hány tagú (lásd a ma 20 ezres lélekszámú *hopi* indiánokat, akik fontos szerepet játszanak az amerikai őslakosok történetében). Nyilvánvaló, hogy ha az „elismert tudósokat” tesszük meg egy felszíninformanév témájának, akkor egy ilyen egyenlő reprezentáció elérése lehetetlen. Ezért sem folytatható ez a korábbi gyakorlat. Ennek alapján a legjobban Európa és (az onnan kivett) Oroszország nemzetiségei

vannak reprezentálva, amit az észak-amerikai indiánok követnek. Ha pedig az egyes helynevek számát nézzük, a legtöbb nemzetiségi helynév észak-amerikai (indián) eredetű, amit az oroszországi népek követnek.

1. táblázat. Elismert nemzetiségek és az IAU adatbázisban szereplő nemzetiségek száma

	Elismert etnikumok száma	IAU adatbázisban levő etnikumok száma	IAU %-os aránya
Európai	54	10	18,5
Oroszországi	193	21	11,1
É-am. indián	574	35	6,1
Kínai	56	2	3,6
D-am. indián	826	7	0,8
Indiai	705	4	0,6
Afrikai	3000	13	0,4
Ausztrál	250	1	0,4

Forrása: Gazetteer of Planetary Nomenclature. <https://planetarynames.wr.usgs.gov/>; É-am. indián: „*Federally Recognized Indian Nations*”. <https://archive.ncai.org/about-tribes>; Oroszország: 2010 népszámlálás. <https://minorityrights.org/country/russian-federation/>; Kína: etnikai nemzetiségek, *minzúk*. Mullaney 2010. <https://history.stanford.edu/publications/coming-terms-nation-ethnic-classification-modern-china>; D-am. indián: *indigenous groups*, Guaranteeing indigenous people's rights in Latin America: progress in the past decade and remaining challenges, ECLAC. <http://www.cepal.org/publicaciones/default.asp?idioma=IN>; India: „*scheduled tribes*”. <https://iwgia.org/en/india.html>; Afrika: „*Ethnic groups*”, becslés, pl. <https://thinkafrica.net/10largesttribes-in-africa/>; Ausztrália: „*aboriginal language groups*”. <https://www.nationalgeographic.com/culture/article/aboriginal-australians>

Ez nyilvánvalóan az IAU névbizottság összetételének és politikai megfontolásoknak a következménye. A navahó (9 név) vagy a mari (cseremis) nép (10 név) „szerencséjére” (?) a két vezető úrhatalom egyikében él. A nemzetiségi arányok nyilvánvalóan amerikai és orosz szemléletet tükröznek. Az amerikai indiánok és a Szovjetunió elsősorban szibériai népei sokkal több csoporttal képviseltetik magukat, mint az afrikai, ázsiai, dél-amerikai vagy ausztrál etnikumok, ahol az etnikai felbontás lényegében az országok neveit takarja: csak azokban az országokban „látják” az országnéven túli identitásokat, ahonnan a bizottságok szakértői származnak. De még a bevett etnikumok névanyaga is változó mélységű: a „gypsy” etnikum a következő négy keresztnévvel képviseli magát: Voljana, Zemfira, Zurka, Esmeralda. A 2024-es állapotában az adatbázis az eszkimó és hottentotta kifejezéseket használja, melyek elavultak, olyan külső megnevezések, melyet már az angol sem használ. Az adatokból nyilvánvaló, hogy a bizottság paternalista működése nem kedvez a világ népei reprezentálásának, a helynévtár szakmai munka, és ez a szakma nem (csak) a bolygótudomány.

Újabban egyre furcsább nevek jelentek meg: az Apollo-expedíciókhoz valamilyen módon kapcsolódó Anders' Earthrise vagy 8 Homeward – korábban betűjelzésű – kráternevei

nem felelnek meg semmilyen leírt követelménynek. Ez nem is baj addig, amíg a többi nemzet is hasonló neveket adhat. De ahogy ezek születésére nincs magyarázat, úgy nincs arra sem, hogy a Ceresen lévő német „Hálaadás-felföld” (Erntedank Planum, 2015) hogy változott egy évvel később a japán Hanami Planumra („Cseresznyevirágzás-felföld”). Közben viszont a minden NASA-s kutató által használt marsi Mount Sharp név helyett az IAU kitart az Aeolis Mons hivatalos név mellett, tudatosan figyelmen kívül hagyva a tényleges névhasználatot (akárcsak a holdi kráterláncokra használt orosz intézménynevek esetén ott az orosz gyakorlatot). A Mount Sharp helyzete mutatja, hogy az IAU „hivatalos” nevei nem megkérdőjelezhetetlenek: az amerikai Robert Phillip Sharp geomorfológusra emlékező, a helyet tanulmányozó amerikai kutatók által adott név problémáján az IAU úgy próbált segíteni, hogy róla nevezett el egy közeli krátert.

A jelenség hasonló az erdélyi kettős (írott és szóbeli) utcanévhasználatához vagy a magyarországi „kettős tájszemlélethez” (Fragó 2014): a Földrajzinév-bizottság által ajánlott természetföldrajzi tájnevek rendszere (71/662. (2010.VI.21.) FNB. Áf) az érettségi vizsga követelményeihez tartozó névanyag) mellett létezik egy ettől jelentősen eltérő, más szemléletet tükröző névanyag is (Hajdú-Moharos és mtsai 1997), a közoktatásban azonban csak a „hivatalos” (állásfoglalással ajánlott) tájnevek használhatóak.

A legismertebb példa az IAU nevezéktani-terminológiai túlhatalmára a Plútóé: amikor annak státuszát az IAU bolygóból törpebolygóvá „degradálta”, az amerikai kutatók tiltakoztak ugyan (a Plútó az egyetlen, amerikai felfedezésű és elnevezésű bolygó – az összefüggést következetesen tagadják az amerikai kutatók), de a világ tankönyvei azonnal kivették a Plútót a bolygók közül.

Az újabb névtani botrány az IAU kisbolygónév-bizottságát érinti. A New Horizons amerikai űrszonda legutóbbi célpontja egy kettős jeges égitest volt. Ezt a kutatók Ultima Thulének nevezték, utalva a régi római mitológiai legtávolabbi világára, és a kettős névvel egyúttal a két összetevőjét külön-külön is elnevezték (Ultima és Thule). Azonban internetezők előásták, hogy létezett egy német Thule Társaság nevű, a náciizmus ideológiáját megalapozó, 1918-as csúcspontján kb. 1500 fős „árja hagyományörző” csoport (Goodrick-Clarke 1985: 143), amelynek egy közleménye említi Ultima Thulét mint az elsüllyedt Hyperborea fővárosát; és volt egy Thule nevű német páncélosadosztály a második világháborúban. A politikai nyomásra a NASA engedett, és az akkor már minden közleményükben használt nevet megváltoztatták: egy, a kutatócsoport intézménye környékén élő indián népcsoport már nem beszélt nyelvének ’égbolt’ jelentésű szaváról neveztek el Arrokothnak. Egy ideig még élt a két rész elnevezése külön, de az IAU létrehozta a Lobus köznévi tagot, mellyel hivatalosan saját hatáskörben nevezhette el az összetapadt ikerégitest két tagját mint „felszíni alakzatot”, egy-egy nyugat-afrikai és dél-amerikai törzs ’égbolt’ jelentésű szaváról. A New York Times „náci konnotációk”-ra hivatkozva túl nagyinak tartotta az Ultima Thule névhez tapadó terhet ahhoz, hogy égitestet nevezhesenek el vele (Stack 2019). A projekt vezetője, Alan Stern korábban még azt nyilatkozta, hogy „csak mert valaha rosszfűük használták, nem hagyjuk, hogy eltérítsék [a nevünket]”. A kérdést árnyalja, hogy eredetileg a NASA kutatói online szavazást írtak ki a névre, és itt érkezett be az Ultima Thule olyan nevekkkel együtt mint: Tiramusu, Trantor, Peanut vagy Megalith, és a kutatók annak ellenére választották az általuk először hallott, de ötletesnek

tartott Ultima Thulét, hogy csak 40 közönségsvázatot kapott (Gander 2018) – nem ki-zárt, hogy náci szimpatizánsoktól. Ezt azonban cáfolja, hogy akkor józan ész szerint a Thule nevet javasolták volna.

Meddig terjed egy bürokratikus szervezet hatalmi szava a tudományban? Hogyhogy pár ember joga egy égitest bolygóstátuszát meghatározni, vagy az azon levő neveket, minden konszenzus és egyeztetés lehetősége nélkül, miközben a tudományos életen túl más nemzetek, népek „kulturális termékeit” használja? Ez nem kulturális kisajátítás? Egy má-sik véglet lenne, ha kereskedelmi cégek adnák-vennék a neveket profitszerzés céllal, és így több párhuzamos névtár jönne létre. Az IAU működése biztosítja, hogy ez ne történhes-sen meg. A Plútó törpebolygókénti besorolását sokan nem fogadják el, és más kutatócso-portok más szempontok szerint más definíciókat használnak. Az ismeretterjesztésben és oktatásban mégis az IAU hivatalos formája az egyedüli irányadó, ami nem igazán tuda-mányos gyakorlat. Consolmagno (2023) ugyanakkor arra hívja fel a figyelmet, hogy az egész jobb/rosszabb terminus alapú megközelítése is tudománytalan, mert a „törpeboly-gó” és a „bolygó” státusz között nincs minőségi különbség – ezt állítani „planetizmus”. Nemcsak a helynevek, de még a tudományos szakszókincs is politikai eszköz. Kornfeld (2023) szerint viszont a bolygó státusz nagyobb nyilvánosságot, „láthatóságot” jelentene a Plútónak, ami a helynevekre is igaz: a jól megválasztott nevek láthatóbbá teszik – nem az általuk jelzett helyet, hanem a bolygótudományt általában, ugyanis alkalmat adnak arról beszélni.

A névadási mechanizmus esetleges megváltoztatásával kapcsolatban szakmai párbe-szédre van szükség. A problémák azonosítása és egyfajta vitaindító céllal készült a jelen szöveg.

Összegzés

Az IAU mint a csillagászok szakmai szervezete a 21. században nem képvisel olyan szak-mát, amelynek a bolygófelszíni helynevekhez köze volna. A 20. század elején valóban csillagászok figyelték meg a Holdat, de ez az űrkorszakban, a 20. század közepén élesen megváltozott. Azóta a bolygófelszintan a „föld- és bolygótudomány” része (még ha er-ről a magyarországi felsőoktatás nem is vesz túlságosan tudomást). A névadó autoritás azonban az IAU maradt, és ragaszkodik a feladathoz. A névtani bizottság kutató tagjai az űrkutató hatalmokat képviselik, miközben az általuk adott nevek – az egész emberiséget. A bizottság tevékenységének eredményeképp, az adatokból kimutathatóan, a saját orszá-gaik etnikumai jóval nagyobb számban szerepelnek a névanyagban, mint a nem űrkutató országok népei, feltehetően pusztán azért, mert ezeket ismerik. Az idegen égitestek fel-színére címkéket illeszteni nem egyszerű természettudományos szakmai feladat. A nevek nyelvi objektumok és alapvetően az emberi kultúra szövetébe illesztve töltik be szerepü-ket, ahol reprezentativitásuk napjainkban egyre fontosabbá válik. Ha ezt – akár anyagiak vagy idő hiánya, presztízs vagy a paternalista szerep kényelme miatt – figyelmen kívül hagyják a „névtárosok”, és még ha a legjobb szándékkal is, de műkedvelőként dolgoznak a neveken, az hosszú távon és globálisan korlátozza az emberek más égitestekhez való kap-csolatának lehetőségeit. Így ugyanis a névanyag kulturális és ismeretterjesztő eszközként

nem tud potenciáljának megfelelően társadalmi hatást kifejteni. Az égitestfelszíni névadási mechanizmus ma is gyarmatosító szemléletet tükröz, természetesen nem a Földön kívüli égitestekre, hanem a Föld népeire vonatkoztatva. Javaslatom szerint egy jól működő planetáris névkorpusznak egyszerre kellene nemzetek felettinek és anyanyelvi jellegűnek lennie; és a nevek kiválasztásában az IAU-nak át kellene adnia a döntés jogát az érdekelt nemzetek képviselőinek.

Hivatkozott irodalom

- Azaryahu, M. (2009): Naming the Past: The Significance of Commemorative Street Names. In L. D. Berg és J. Vuolteenaho (eds.): *Critical Toponymies: The Contested Politics of Place Naming*. Ashgate Publishing.
- Bishop, B. W., H. L. Moulaison és C. L. Burwell (2015): Geographic Knowledge Organization: Critical Cartographic Cataloging and Place-names in the Geoweb. *Knowledge Organization*, 42(4), 199–212. DOI: <https://doi.org/10.5771/0943-7444-2015-4-199>
- Blagg, Mary és Karl Müller (1935): *Named Lunar Formations: London, Percy Lund. Humphries & Co. Ltd.* ark:/13960/t2b90p216.
- Blair, D. és J. Tent (2021): A Revised Typology of Place-naming. *Names: A Journal of Onomastics*, 69(4), 31–47. DOI: <https://doi.org/10.5195/names.2021.2260>
- Consolmagno, G. J. (2023): Talking About Pluto: Lessons Learned for Public Understanding [#2890] *Planet Characterization Workshop in the Solar System and Galaxy 2024*. (LPI Contrib. No 2024. 2878.)
- Dalton, C. M., L. Taylor és J. Thatcher (2016): Critical Data Studies: A Dialog on Data and Space. *Big Data & Society*, 3(1), 1–9. DOI: <https://doi.org/10.1177/2053951716648346>
- de Jager, C. és A. Jappel (szerk.) (1971): *Transactions of the IAU: Volume XIVB*. D. Reidel.
- Faragó Imre (2014): *Földrajzi nevek*. ELTE Térképtudományi és Geoinformatikai Tanszék Budapest.
- Földes A. (2011): A kormány elvárta, hogy a kedve szerint szavazzanak. *Index*. https://index.hu/belfold/2011/03/22/a_kormany_elvarja_hogy_a_szakemberek_a_kedve_szerint_szavazzanak/.
- Földrajzinév-bizottság (é. n.): *ÚTMUTATÓ a földrajzi nevek megállapításához és megváltoztatásához*. <https://cdn.kormany.hu/uploads/sheets//6/63/63d/63d0d0b5b834114dc6be3d73a4bb388.pdf>.
- Gaal, Georg von (1822): *Märchen der Magyaren*. J. B. Wallishausser, Wien.
- Gander, K. (2018): NASA has Named its Next New Horizons Target Ultima Thule, a Mythical Land Linked to the Nazis. *Newsweek*, 2018. március 14.
- Goodrick-Clarke, N. (1985): *The Occult Roots of Nazism: Secret Aryan Cults and Their Influence on Nazi Ideology – The Ariosophists of Austria and Germany, 1890–1935*. London: I. B. Tauris.
- Grimaldi, F. M. és Riccioli, G. B. (1651): *Almagestum novum*. Bologna: Victorii Benatii.
- Hajdú-Moharos József, Hevesi Attila és Horvát Zsolt (1997): A Kárpát–Pannon-térség természeti tájbeosztása. In *Pannon enciklopédia. Magyarország földje*. Budapest: Kertek 2000, 274–284.
- Hargitai H. (2008): Nevek a Hold térképén. In *Nagy Világatlasz*. Budapest: Topográf Kiadó.
- Hargitai, H. (2012): Interpretation of Surface Features of Mars as a Function of Its Verbal – Toponymic – and Visual Representation. In Zentai, L. és Reyes J. (szerk.): *Maps for the future: Children, Education and Internet*. Berlin–Heidelberg: Springer Verlag, 103. (Lecture Notes in Geoinformation and Cartography.)
- Hargitai, H. (2010): Hungarian Localization of the International Planetary Nomenclature System. *3rd International Conference on Cartography and GIS*. Nessebar, Bulgaria. 15–20.
- Hargitai H., Kozma J., Kereszturi Á., Bércsi S., Dutkó A., Illés E., Karátson D. és Sik A. (2009): Javaslat a planetológiai nevezéktan magyar rendszerére. In: Benkő J. és Mizser A. (szerk.): *Meteor csillagászati évkönyv 2010*. Budapest: Magyarországi Magyar Csillagászati Egyesület (MCSE). 280–302.
- Hargitai, H. és Kereszturi, Á. (2010): Towards the Development of Supplements to the Gazetteer of Planetary Nomenclature European Planetary Science Congress 2010, 20–24 September in Rome, Italy. <http://meetings.copernicus.org/epsc2010>, EPSC Abstracts Vol. 5, EPSC2010-865.
- Höwelcke J. (1647): *Selenographia sive lunae descriptio*. Gedani: Typis Hunefelianis.
- Ipolyi Arnold (1854): *Magyar mythologia*. Pest: Heckenast Gusztáv.
- JPL Jet Propulsion Laboratory (2003): *Girl with Dreams Names Mars Rovers Spirit and Opportunity*. NASA. <https://www.jpl.nasa.gov/news/girl-with-dreams-names-mars-rovers-spirit-and-opportunity>.

- Kornfeld, L. (2023): Impact of the IAU Planet Definition on Public Perception of Science [#2910] *Planet Characterization Workshop in the Solar System and Galaxy 2024*. (LPI Contrib. No 2024. 2878.).
- Kővári László (1852): *Erdély régiségei*. Pest: Tilcsch János.
- Langren, von, M. F. (1645): *Plenilunii lumina Austriaca Philippica*. Brussel.
- Lennox, A. R. (2023): A Review of Diversity of Space Science Nomenclature. *54th Lunar and Planetary Science Conference 2023*. (LPI Contrib. No. 2806), 1629.
- NASA (2019): Clara Ma: Then and Now. *NASA Science*. <https://science.nasa.gov/resource/clara-ma-then-and-now/>.
- NASA (2020): Virginia Middle School Student Earns Honor of Naming NASA's Next Mars Rover. *NASA*. <https://www.nasa.gov/news-release/virginia-middle-school-student-earns-honor-of-naming-nasas-next-mars-rover/>.
- Noucher, M. (2022): The Map, the Name and the Territory. Toponymic Struggles in the Era of Cartographic Post-sovereignty. In F. Giraut és M. Houssay-Holzschuch (szerk.): *The Politics of Place Naming: Naming the World*. ISTE, Wiley. DOI: <https://doi.org/10.1002/97811394188307.ch10>. 191–216
- Orbán Balázs (1868): *A Székelyföld leírása*. Pest: Ráth Mór.
- Ormeling, F. (2003): Functions of Geographical Names for Cartographic and Non-Cartographic Purposes. In F. Ormeling, J. Sievers és H. Stabe (szerk.): *Training Course on Toponymy*. (Mitteilungen des BKG, 28.) Frankfurt am Main. 29–38.
- Perono Cacciafoco, F. és F. Cavallar (2023): *Place Names*. Cambridge University Press. DOI: <https://doi.org/10.1017/9781108780384>
- Pike, R. J. (1976): Disharmony of the Spheres: Recent Trends in Planetary Surface Nomenclature. *Icarus* 27(4), 577–583. DOI: [https://doi.org/10.1016/0019-1035\(76\)90176-7](https://doi.org/10.1016/0019-1035(76)90176-7)
- Rusu, M. S. (2019): Mapping the Political Toponymy of Educational Namespaces: A Quantitative Analysis of Romanian School Names. *Political Geography*, 72, 87–98. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.polgeo.2019.04.007>
- Stack, L. (2019): NASA Renames Object After Uproar Over Old Name's Nazi Connotations. *The New York Times*. Retrieved from <https://www.nytimes.com/2019/11/13/science/space/nasa-arrokoth-kuiper-belt.html>.
- Stewart, G. R. (1945): *Names on the Land: A Historical Account of Place-Naming in the United States*. Houghton Mifflin.
- Sykes, M. (2023): Restoring Public Trust In Science But Changing Why – The Role For The Great Planet Debate And Exoplanets. *Planet Characterization Workshop in the Solar System and Galaxy 2024*. (LPI Contrib. No 2024. 2878.) 2909.
- Tiscareno, M.S. et al. (2021): Planetary Nomenclature and Indigenous Communities. *52nd Lunar and Planetary Science Conference*. (LPI Contrib. No. 2548.) Retrieved from <https://www.hou.usra.edu/meetings/lpsc2021/pdf/2346.pdf>.
- United Nations (1970): Concerning the Names of Extraterrestrial Topographic Features. Working Group on Extraterrestrial Topographic Features. *Third Session of the Ad Hoc Group of Experts on Geographical Names*. Information Paper No 23.
- United Nations (1971): *UN Paper ESA/RT/C/GN/I*, items 46–48, April 29, 1970.
- USGS Astrogeology Science Center (2014): *Rules and conventions for naming features on planets and satellites*. <https://web.archive.org/web/20141013124425/>, <http://planetarynames.wr.usgs.gov/Page/Rules>.
- USGS Astrogeology Science Center (2025): How Names Are Approved. *Gazetteer of Planetary Nomenclature*. <https://planetarynames.wr.usgs.gov/Page/Approved>.
- Vuolteenaho, J. és T. Ainiiala (2009): Planning and Revamping Urban Toponymy: Ideological Alterations in the Linguistic Landscaping of Vuosaari Suburb, Eastern Helsinki. In L. D. Berg és J. Vuolteenaho (szerk.): *Critical toponymies: The contested politics of place naming*. Ashgate Publishing. 191–216.
- WGPSN (2025): Sources of Planetary Names. #62. *Gazetteer of Planetary Nomenclature*. <https://planetarynames.wr.usgs.gov/References>.

Hargitai Henrik

médiatörténész, planetológus, az ELTE BTK Művészetelméleti és Médiakutatási Intézetének habilitált egyetemi docense, a kaliforniai SETI Institute kutatója